

„בערבות הנגב" או: בלי חזון

בעיה אחת. כל המשתתפים במחזה, אנשי העלייה השנייה, צברים מהעיר וצברים מהקבוץ, חיילי פלמ"ח, גח"ל וסתם אנשי צבא — להלכה הם חיים ומדברים. למעשה הם רק מתחכמים או מרצים תיאוריות. החיים, החיים עצמם שהם למעלה מצירוף מיכאני של חכמות ותיאוריות וספור-מעשה — זהו היסוד הנעדר מן המחזה.

אבל מוטב ללכת בדרך סינטיטית ולדחות את המסקנות לסוף. משני יסודות מורכבות שיחות המחזה: חכמות, ותיאוריות. אשר לחכמות — המצב אינו נורא כל-כך. הגודש שלהן מעלה אמנם גיחוך. אבל העובדה שבני הארץ מתבלים את לשונם בסלנג אינה עדיין צידוק להפיכת המחזה לשיחון; אעפ"כ אין בכל זאת סבה מספקת לשלילה. אבל התיאוריות! מחזה קטן כל-כך ושפע כזה של „חכמת חיים"! — ומבלי ליחד את הדיבור על מקוריותן של התיאוריות כגון: „לפעמים נלחמים באדם כמה יצרים מנוגדים" (!) (עמ' 70) או: „לבני אדם חיים יש ספיקות — אין אנו אבני צור" ... (עמ' 60) — הרי עצם מקומן המכריע מיבש את שארית הלחלוחית שנוצרה בספר. ממש אין לך דף שאינו בא ללמדך דבר-מה וכל לקח מותח מקודמו: „אנחנו עם של פליטים, פליטים בעירום ובחוסר כל" (עמ' 52), „הצברים שלנו

א.

לא די בכך שביצירה ספרותית תוזכרנה בעיות מעניינות וחיות. השאלה הקודמת לכל היא אם טפוסיה ועלילותיה מעניינים וחיים. נקודת-המוצא ביצירה היא תמיד החויה האישית. הבעיה היא: איך עיצב המחבר את האדם. לא אדם מופשט אלא אותם בני-אדם פרטיים שאותם הוא מתאר. אם עיצב אותם כהלכה — הרי שחייבים הם בהכרח, במגמה או שלא במגמה, להקיף בעיות כלליות מעניינות. אולם אין זאת אומרת שאם הזכיר ביצירתו בעיות מעניינות הרי שעיצב כהלכה את גבוריו ועלילותיו. בשביל הקורא, כמו בשביל היוצר, הטיפוסים והעלילה הם לא רק אמצעים להבעת בעיות. הם קיימים גם בפני עצמם. בתור שכאלה, ורק בתור שכאלה הם מיטיבים לשקף את הבעיות הדרושות.

קשה להימנע מהעלאת ההנחות הללו כשבאים לדון במחזה „בערבות הנגב", למרות שכבר הוסברו בחלקן ע"י מבקרים שונים, ובתוך זה — ע"י ב. קורצווייל במאמריו המאלפים ב„הארץ". וכך מסתבר שלמחזה „בערבות הנגב" הוכנסו בערך כל הבעיות של הישוב העברי בארץ ישראל, אם לא של העם היהודי בכללו — אבל מאחר שאין בו עלילה וטפוסים אורגניים, לא תפס אפילו

פריורי, מיחסים להם את כל מה ששמענו על גבורינו, אבל מאותו הרגע שהם מתחילים ללכת על הרגלים, להיות יצוריו של מוסינזון ולחדול מהתקיים על חשבון האשראי של הסימפטיה המוקדמת שלנו — או אז מתגלה האינפלציה בכל היקפה: שטרות ללא כיסוי. צעצועי אדם. במלים אחרות: בכל רגע שהוא עובר את גבול הריפורטז'ה ונכנס לתחום הספרות — מתמוטט כל הבנין שבנה. דוגמאות לכך אפשר למצוא בכל דף ודף: כשדן (עמ' 9) מספר איך העביר את הילדים מיד-מרדכי מתעקשת גליה לדעת דוקא כיצד עלה בידו להשתיק ילד שבכה. הרי נקודה „אנושית” שבה נדרש מוסינזון לנפוח רוח חיים בגיבוריו. ומה מתגלה? — סקרנות מעושה המעוררת בחילה: „בחיך?!” היא שואלת, השתקת אותו?! איך, איך זה היה? למה אתה שותק ומפסיק? התענינות קדחתנית זו היא שרירותית וחסרה כל צידוק אורגני. המחבר חש כנראה מדעת או שלא מדעת שסקרנותה מלאכותית וחלשה ועל-כן הגביר אותה ע"י תוספת של שאלות היסטאוריות. ואחרי משפט אחד — שוב היא מתלהטת ממש לדעת איך השתיק את הילד. „שוב אתה מפסיק, נו ספר כבר...” (עמ' 9). כמובן שאפשר לטעון כי מאחר שהיא עומדת להינשא לו — יש את נפשה לשמוע על יחסו לילדים אבל זאת לא מציאים ע"י הזרקה מלאכותית של מלים לתוך פיה. בדומה לכך שרירותית היא כל הפרשה של אהבת שוש ודן. זוהי פשוט אמצאה ללא שחר. קל מאד לספר שהיו דברים. קשה יותר לספר את הדברים. מוסינזון בוחר בדרך הראשונה ומתחמק בתמרוני איגוף מן השניה. כשרבקה, אמו של דן אומרת (עמ' 73): „היא הכאיבה לו פעם” (שוש לדן) הרי באותו היתה יכולה לומר: „היא היתה באמריקה” או „היא למדה לבשל” או „יש לה אבעבועות על הפנים” — הכל היה חסר שחר באותה מידה.

דוגמה אחרת של שרירות העלילה היא שלטונו הגמור של המחבר בכל הנוגע למציאות החיצונית. ההתאמה המוצלחת בין המאורעות מקשה על ההיסחפות הטבעית במהלך הדברים. בעמ' 53 מציג אברהם את השאלה הגורלית: „מי בעד נסיגה — ירים את ידו” — ובדיוק כאן נשמעת ההתפוצצות הגדולה אשר באמצעותה רצה המחבר להמחיש ביתר אימה את השאלה וע"כ להקשות על התשובה. אבל קשה כמובן להתיחס לכך ברצינות ובמקום להשיג אפקט טראגי השיג המחבר אפקט קומי. התאמת המאורעות בסוף הספר מוגזמת פי כמה: איתמר חוזר בתשובה. הוא מביא את גופתו של דן. מיד באה הידיעה על התקפת החטיבה שתחליץ את המשק האבוד. הכל מתרחש במהירות הבזק. המחבר יוצא מדעתו ממש מחוסר פנאי ופותר את כל הבעיות אחת אחרי השניה בכמה מלים. הקורא המום. דן נהרג אמנם, אבל אחרת, כמו ששואל יעקב הורביץ באחד מספוריו רבי הכשרון, אחרת, איך אפשר היה לגמור את הספור?

דוקא רדיפתו המבוהלת של מוסינזון אחרי המציאות לכל פרטיה ודקדוקיה, חתירתו להיות תמיד „טבעי” — אחד מהג'מעה — היא שמבריחה את המציאות ממנו והלאה. שיחות אחדות מעוררות ממש גועל באי טבעיותן, „אנגלים היו בארץ, מבינה את? אנגלים”

מתביישים להראות את רגשותיהם כלפי חוץ” (עמ' 16), „אנחנו חיים בזמן שכל שבוע הוא כמעט היסטוריה” (עמ' 42) — וכו' וכו'.

רצונו של יגאל מוסינזון ללמדנו מכסימום של דברים במינימום של זמן מגיע לשיאו בהשגותיו על בעית ה„צברים”. כבר מהעמוד הראשון מתברר שאדיר חפצו להוכיח לנו כי גסותם של הצברים היא רק מסוה לשפע של רגשות נפלאים אשר אותם פוחדים הם לגלות. כמובן שבמגמה עצמה אין כל רע. השאלה היא רק כיצד מוכיח חים זאת. ליגאל מוסינזון אמצעי בדוק: הוא מכריז על כך השכם והערב. ואם הוא אומר זאת פעמים רבות כל-כך קשה באמת שלא להאמין לו. „הצברים שלנו מתק-שים להביע את רגשותיהם כלפי חוץ...” (עמ' 16), „אני מרגיש אבל לא יכול לבטא...” (עמ' 24), „אתה יודע מה להשיב לו אלא שאתה פוחד להשיב לו...” אתה זקוק לשריון על הלב אחרת תתפקע...” (עמ' 26), „בואי לא נדבר יותר על...” (עמ' 27), „אתם הצברים... דומני שחיינו בטעות ביחס אליכם... אני דרך-משל הייתי סבור שהנכם סתם פרחים חסרי תרבות...” (עמ' 62), „אתן חושבות שצבי הוא חסר לב...” הוא — „מחפש לב שיבין לב...” (עמ' 47). עלילה אורגנית משכנעת אחת (ששמץ ממנה אפשר למצוא אולי בדאגתה של שוש לפרחים) היתה מוכיחה את כל זאת הרבה יותר מעשרות ההכרזות המפוצצות אבל אותה אין מוסינזון יכול לתת, ועל-כן, מתוך הרגשה עמומה — אבל נכונה ומתמדת שלא הצליח להביע מה שרצה — הוא מוסיף לומר ולומר ולומר — והכל נשאר אמירה. ההוכחה המשכנעת היחידה ש„הצברים שלנו” מתקשים להראות את רגש-ותיהם כלפי חוץ היא העובדה שיגאל מוסינזון עצמו, אשר אם אינני טועה צבר הוא — אינו מצליח לבטא במחזהו את מה שהוא מרגיש. זוהי באמת הוכחה משכנעת משום שאינה מנוסחת במלים מפוצצות אלא מתבקשת מתוך מהלך הדברים.

יצר הדידאקטיקה וההפתעה עובר אפוא כל גבול: המחבר רוצה לומר: אפילו לצברים יש לב, ואפילו פלמחניקית אוהבת פרחים, ואפילו רבקה הטהורה היא לפעמים אשה — וכו', וכו', וכו'.

אולם העובדה שהעלילה והטפוסים אינם חיים משת-קפת לא רק בשפע דידיאקטיקה ובאחוז הגבוה והבלתי-מציאותי של התיאוריות. בראש ובראשונה — עצם התנהגותם של הטפוסים היא מעושה לאין שעור. בטרם נביא דוגמאות כדאי להתעכב בנקודה אחת כדי למנוע אי הבנות: גבוריו של מוסינזון, אנשים אמיצים הם ולוחמים בגבורה. נכון. אבל יותר משאנו יודעים זאת מעלילות „בערבות הנגב”, אנו יודעים זאת ממה ששמענו ברדיו או קראנו בעתונים על הבחורים שמוסינזון מתימר ליצגם. מוסינזון עצמו רק מחקה את הקיום החיצוניים של המציאות הזאת מבלי לחשוף כלום, מבלי לחדש מאומה. הוא משתמש באשראי העצום שהעניקה לו המ-ציאות הלוחמת, ללא כל פרודוקטיביזציה כאדם שקבל הלואה גדולה ובמקום להשקיעה במפעל שייצור מקור רות הכנסה חדשים, הוא רץ מקיוסק לקיוסק וקונה לו ממתקים לאין שעור. גבוריו רוכשים אמנם את אהדתנו עוד בטרם עשו משהו או אמרו משהו משום שאנו א-

ששם המחבר בפי המפקד — הרי אין זה אלא נסיון עלוב של מוסינזון ליצור בכל מחיר את המתח הזה שחסר לו כל כך! הכל היה כל־כך שלם! מישהו מוכרח היה להיות הקרבן, וכמובן יצא הגורל על המפקד העירוני. יתכן שאלו הבינו החיילים איזה מצב אומלל דחף את מוסינזון להעליבם כביכול, לא היו כועסים עליו אלא נדים לו ברחמים.

תישאל איפוא השאלה המדהימה בפשטותה: מה רוצים גבוריו של מוסינזון? מה חסר להם? — התשובה היא: כלום! שביעת רצונם מהכל מבצבצת מכל שורה וכל המשאלות הן נחלת העבר. אין הכרח להיתלות דוקא באילנות גדולים ולהזכיר שהמלט ופאוסט וורטר ורסקולניקוב רצו משהו ומבלעדי המתח הענקי הזה של רצונם — לא היו כלום. גם גבורים של סופרים בני זמננו, רוברטו דז'ורדן של המינגוויי ואנשינו של סטיינבק האמריקאי ואוסטרובסקי הסוואטי — כל אלה הם אנשים חיים הרוצים דבר מה, בין שהוא אידיאל בין שהוא תשוקת רגע. אבל מה רוצה דן? העובדה שהמחבר מספר לנו שהוא נהרג בהתנדבו להוביל פצוץ עים אינה פוטרת אותנו עדיין מלשאל את השאלה ואת מוסינזון — מלהשיב עליה. ואם אפשר לסלוח עוד את שביעות־הרצון של אברהם ורבקה אשר בני גולה הם וחי הקבוץ נראו להם כמהפכה — אין להבין בשום־פנים את ה"על־מלאת" של דן. ולא רק מבחינה חברתית. גם מבחינה אישית טהורה: גליה, למשל, כבר מונחת אצלו בכיס. איך? כיצד? למה? — זה לא ברור לאיש שוש אמנם, "הכאיבה לו פעם" אבל, תודה לאל, אין לראות בנפשו שום עקבות לכך, ובכלל לא היינו מעלים על דעתנו שסבל ממנה, אלמלא אמרה זאת אמו. מבלי משים עולה זכרו של אותו צייר אשר הוזמן לצייר את מעשה יציאת מצרים וצייר תמונה שכולה תכלת ים. מששאלוהו היכן בני ישראל השיב כי כבר עברו את הים, ומשנתבקש להסביר לפחות היכן המצרים, השיב כי כבר טבעו בו.

לא. גבוריו של מוסינזון אינם רוצים שום דבר. נפשם חסרה מינימום של מתח אנושי ומיטב החכמות לא תכפרנה על גורל עלוב זה. באינו מדה מתאימים גבורים אלה, לגבורי המציאות — זוהי שאלה הטעונה ברור מיוחד. אבל דבר אחד נתברר בלא ספק: מוסינזון עזמו, למרות כשרונותיו הטכניים — שאין לכפור בהם — אינו תופס בכלל את המציאות הדינאמית שלפניו. והוא מתישב עליה — כמונו גמדי אדם על־פני כדור הארץ — מבלי שירגיש כי היא נעה בכלל! התופעה האפינית שלקט מציאות זו — מלחמת המצרים בבקעת יואב — אינה נראית לו כחוליה בתוך תהליך גדול של שחרור הארץ — אלא כאיזה אסון מעציב שקרה לקבוצת אידיאליסטים אשר חזונום כבר מאחוריהם. את החולף תפס, ולגבי הנצחי — הוכה בסנורים.

"אינך רוצה מלחמה" אומרת שוש — "אינך רוצה לרצוח פלחים עלובים מארץ ישראל או ממצרים — אבל אתה מוכרח" — כאן במשפט זה גלום כל קוצר הרגשתו של מוסינזון ושורש כשלוננו: חוסר המתח ותפיסת החולף. שתי התופעות קשורות אחת בשניה משום שהחולף ע"פ השטח אינו יכול לתת מקום למתח.

(עמ' 82). אפשר לחשוב שכאן מסביר אדם את הדברים לאינו תיירת שבאה מהציר הצפוני, אם לא מהמאדים, אבל מסתבר שכך אומר צבי הפלמחניק לשוב הפלמחניק ניקית אשר לפי עדותו של המחבר השתתפה בכל הפעוֹרות שביצעה ההגנה נגד האנגלים. ועל־כן, "מבינה את? — אנגלים..." מתקבל הרושם כי בכל מקום שאין מוסינזון יודע כיצד להמשיך הוא שם בפי גבוריו את שאלת ה"מבין" או ה"מבינה". אגב: צבי זה, אין לדעת בכלל מה מבדיל אותו מחברו דן. את כל מה שאומר דן אפשר בשקט לשים בפי צבי ואת כל מה שאומר צבי אפשר לשים בפי דן. גליה תאהב אותו בין כך וכך, ושוב — לא כל שכן.

ב.

קשה להאשים את יגאל מוסינזון. כשלוננו אינו אפיוֹודה. הוא רק אחד בשורת הכשלונות של משוררים ומספרים ילידי הארץ אשר התחילו בכשרון וכבר קפצה עליהם זקנה ביצירתם השלישית או הרביעית. אפשר אמנם (גם מטעמי נוחיות) לתלות את הקולר בצוארי דעת הביקורת ודעת הקהל המלויים את תהליכי־ההתנווֹרות הללו בתשואות חן־חן. אבל גם אם נניח שכבדה אשמתם — אי אפשר לזקוף על חשבונם את תופעת הכשלון בכללה. את הגורמים יש לחפש קודם כל ביציֹרות עצמן — שרק מהן אפשר לשאוב עדות לתהליכים הנפשיים הסמויים של יוצריהן.

כל הליקויים שהוזכרו לעיל — ריבוי התיאוריות, באנליות, שרירות העלילה והטיפוסים — מעידים למעשה על מום עמוק אחד שבו המפתח לכשלונות כלם: חוסר מתח. מכאן גם השעמום שכבר צוין ע"י ב. קורצווייל, כאחד הקוים האפייניים לספורים הנוצרים פה. במלים פשוטות: המתח, שהוא תנאי מוקדם ליצירה, יסודו תמיד בריוח בין מה שיש ובין מה שרוצים שיהיה. הוא יכול להתבטא באין סוף של צורות, בתוגה, באכזריות, בכיסוף, בחולשה, ברחמים — אבל תמיד אפיוני לו חוסר השלמות של ההוה ומכאן, השאיפה המתמדת לעתיד. אצל מוסינזון זון אין המתח הזה בנמצא. אצלו המציאות מזדהה למעֹשה לחלוטין עם האידיאל. אברהם ורבקה הם טפוסים שכבר השיגו בהחלט את כל מה שרצו. הקבוץ הוא תמצית שאיפתם והוא קיים כבר ומספק אותם עד קצה גבול האפשרות. קרה להם אסון, אמנם: המצרים הת־קיפו את בקעת יואב, אבל זהו לגביהם אחד האסונות המקריים העלולים לקרות תמיד. כדי ליצור מתח חייב היה האסון לסמל משהו להיות בעל משמעות עמוקה, כאסונו של איוב למשל או, להבדיל, — כהתקפת גר־מניה על רוסיה שנוצלה באופן גאוני ע"י הספרות והתעמולה הסוואטי אשר העניקו לה את מלוא משמֹעותה המוסרית־חברתית. אבל מוסינזון אינו מסוגל להעלות את ההתנגשות בין בקעת־יואב וצבא־מצרים לדר־גה הנאותה ולהישען על משמעותה העמוקה ולכן אין התנגשות זו מספקת את המתח הדרוש ואינה מצילה מן "המבסוטיות" הטוטאלית הזאת שאין לה גבול. היא עלולה אמנם לספק להרבה אנשים מתיחות בזול, בעסקה בענינים אקטואליים של יריות ופציעות ומות אבל מכאן ועד מתח ספרותי אמתי — רב המרחק עדיין. ומה שהסעיר את חוגי הצבא — פקודת הנסיגה המלאכותית

הרציה, לחתוך את אברי גופנו, ולמלוך את ראשי ילדינו ולאנוס את נשותינו ובנותינו. ואם פולשים אלה הם הפעם „פלחים עלובים” — יש לנו ענין רב מאד וחיובי מאד לרצוח את הפלחים האלה. לא מפני ש„מוכרחים” אלא מפני ששואפים להגשמת חזון אשר הפלחים האלה ושולחיהם מאיימים עליו להכחידו בעודו באבו. הרצון החיובי למלחמה באויב של האידיאל הוא חלק אורגני של האידיאל עצמו.

בקצור: לא כל מי שרוצה משהו — מצליח ליצור יצירה ספרותית. אבל מי שאינו רוצה כלום — בודאי שאינו יכול ליצור כלום. ויגאל מוסינזון נכשל משום שאינו רוצה כלום. כאשר פוטיפר בעגבה על יוסף הוא מסיים את מחזהו: המציאות ממנו והלאה, ובידו — כותנתה.

ש. מרדכי

והמתח אינו סובל את החולף. הנה-כי-כן: במלחמה אמנם רוצחים אבל אי-הבנה מדהימה היא לחשוב שהרצח הוא מהותה של כל מלחמה. ודוקא במלחמה זו שעליה מדבר מוסינזון, הרצח הוא החולף והשחרור הוא הנצחי. ועל-כן מי שהולך אליה באי-רצון, תופס רק את החולף שבה. ואשר „פלחים העלובים” של צבאות ערב — ש„מוכרחים” לרצחם — אמנם פלחים הם ועלובים ללא ספק — אבל ממש כפוגרומצ'יקים האוקראינים וכהמוני הגרמנים — שאף הם היו מוטעים ע"י מנצליהם — הרי הם כובשים אכזרים, חיות טרף סאדיסטיות, ולבטח היו אונסים את שוש וגליה אילו הצליחו לפרוץ לבקעת יואב. שאלו את שבויי „ניצנים” ויגידו לכם. ועל-כן: נכון, שוש; אין לנו שום ענין לרצוח פלחים עלובים ולא עוד אלא שיש לנו ענין לא לרצחם, אבל יש לנו ענין לרצוח את הפולשים אשר רוצים, במלוא מוחשיות